

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО
Навчально-науковий інститут механічної інженерії, транспорту
та природничих наук
Кафедра цивільної безпеки, охорони праці, геодезії та землеустрою

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної
та методичної роботи

Віктор КОСТІН
07 2023 року

РОБОЧА ПРОГРАМА

ООК-11 МАГІСТЕРСЬКИЙ ПРАКТИКУМ

освітній ступінь «Магістр»
спеціальність 263 – «Цивільна безпека»

освітньо-професійна програма «Цивільна, промислова безпека та охорона праці»

Робоча програма магістерського практикуму розроблена на основі освітньо-професійної програми «Цивільна, промислова безпека та охорона праці», підготовки здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 263 «Цивільна безпека» та відповідних нормативних документів.

Робочу програму розробили: зав. каф. ЦБГЗ, проф. Сергій СУКАЧ

старш. викл. каф. ЦБГЗ Нінель ЦИБУЛЬНИК

Робочу програму обговорено та схвалено на засіданні випускової кафедри освітньо-професійної програми «Цивільна, промислова безпека та охорона праці», спеціальності 263 «Цивільна безпека» – кафедри цивільної безпеки, охорони праці, геодезії та землеустрою,

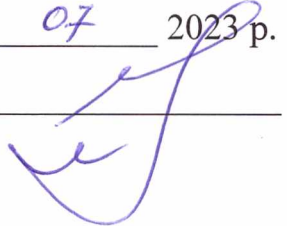
протокол № 16 від «07» 07 2023 р.

Гарант освітньо-професійної програми Дмитро РЕЗНИК

Завідувач кафедри Сергій СУКАЧ

Робочу програму обговорено та схвалено на засіданні методичної комісії КрНУ зі спеціальності 263 – «Цивільна безпека»,

протокол № 16 від «07» 07 2023 р.

Голова методичної комісії Сергій СУКАЧ

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів* – 4,5	Галузь знань <u>26 Цивільна безпека</u> (шифр і назва)	Обов’язкова	
Модулів – <u>1</u> (кількість семестрів)	Спеціальність <u>263 – «Цивільна безпека»</u> (шифр і назва)		
Змістових модулів – 1	Освітньо-професійна програма « <u>Цивільна, промислова безпека та охорона праці</u> »	Рік підготовки: (курс)	
Індивідуальне науково- дослідне завдання <u>-</u> (КР, КП, РР, РГР, к/р)		2-й	2-й
Загальна кількість годин – 135		Семестр	
	1-й	1-й	
	Освітній ступень: магістр	Лекції	
		—	—
		Практичні, семінарські	
		—	—
		Лабораторні	
		—	—
		Самостійна робота	
		135	135
Вид контролю: диф. залік			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 0,5

для заочної форми навчання – 0,1

* 1 кредит = 30 год.

Кількість кредитів = $\frac{\text{загальна кількість годин}}{30}$

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою магістерського практикуму є закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих здобувачами вищої освіти в процесі вивчення певного циклу теоретичних дисциплін, формування практичних навичок, ознайомлення безпосередньо в установі, організації, на підприємстві з виробничим процесом, системою управління безпекою, набуття досвіду і навиків самостійного вирішення інженерних і виробничих задач зі спеціальності, а набуття досвіду дослідницької діяльності.

Завдання практиканта:

- закріпити знання і навички, набуті за період навчання;
- ознайомитися з передовим досвідом у системі управління безпекою;
- оволодіти практичними навиками дослідницької роботи;
- ознайомитися із заходами охорони праці, протипожежної безпеки, екології, санітарії, цивільного захисту на конкретному підприємстві;
- набутти досвіду роботи у виробничому колективі.

У результаті проходження виробничої практики студенти повинні детально *знати*:

- структуру управління виробництвом та безпекою на підприємстві;
- стан охорони праці на робочих місцях;
- заходи щодо попередження виробничих ризиків, порушень правил і норм охорони праці;
- організацію системи контролю безпеки виконання технологічних операцій на підприємстві;
- шкідливі та небезпечні фактори на робочих місцях та впровадження ефективних заходів та технічних засобів, які поліпшують умови праці при виконанні технологічного процесу;
- аналіз виробничого травматизму та професійних захворювань на підприємстві та заходи щодо запобігання нещасних випадків і аварій на підприємстві;
- науково-практичну діяльність інженерних кадрів;
- питання охорони навколишнього середовища, пожежної безпеки і цивільного захисту на підприємстві.

Магістерській практикум має на меті сформувати та розвинути наступні компетентності студентів, потрібні для подальшої професійної діяльності:

Загальні компетентності:

K01. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

K03. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

K04. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

K05. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

K06. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

K07. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

Спеціальні (фахові) компетентності:

K08. Здатність приймати ефективні рішення, керувати роботою колективу під час професійної діяльності.

K09. Здатність до превентивного і оперативного (аварійного) планування, управління заходами безпеки професійної діяльності.

K10. Здатність до проведення техніко-економічного аналізу, оцінювання ризиків, комплексного обґрунтування проектів, планів, рішень, їх реалізації у сфері цивільної безпеки.

K11. Здатність до застосування інноваційних підходів, сучасних методів, спрямованих на регулювання техногенної та виробничої безпеки.

K12. Здатність до створення і реалізації інноваційних продуктів і заходів у сфері професійної діяльності.

K13. Здатність застосовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології, спеціалізоване програмне забезпечення у сфері професійної діяльності.

K14. Здатність організовувати та проводити моніторинг за визначеними об'єктами, явищами та процесами, аналізувати його результати та розроблювати науково-обґрунтовані рекомендації на підставі отриманих даних.

K15. Здатність зрозуміло і недвозначно доносити власні знання, висновки та аргументацію до фахівців та нефахівців.

K16. Здатність аналізувати, оцінювати потенційну можливість та умови виникнення аварій у виробництві на основі аналізу особливостей роботи промислового обладнання (апаратів, машин, технологічних блоків, тощо).

Програмні результати навчання:

РН01. Застосовувати спеціалізовані концептуальні знання, що включають сучасні наукові здобутки для розв'язання наукових і прикладних задач у сфері цивільної безпеки.

РН02. Ефективно управляти складними робочими процесами у сфері цивільної безпеки, у тому числі непередбачуваними та такими, що потребують нових стратегічних підходів; об'єктивно оцінювати результати діяльності персоналу та колективу.

РН03. Інтегрувати знання з різних галузей для розв'язання теоретичних та/або практичних задач і проблем у сфері цивільної безпеки.

РН04. Розробляти і реалізовувати соціально-значущі проекти у сфері цивільної безпеки та дотичні до неї міждисциплінарні проекти з урахуванням соціальних, економічних, технічних та правових аспектів.

РН05. Розробляти та реалізовувати ефективні заходи, спрямовані на регулювання та забезпечення цивільної безпеки.

РН06. Визначати та аналізувати можливі загрози виникнення надзвичайної ситуації, аварії, нещасного випадку на виробництві та оцінювати можливі наслідки та ризики.

РН07. Використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології, спеціалізоване програмне забезпечення під час розв'язання практичних та/або наукових задач.

PH08. Здійснювати техніко-економічні розрахунки заходів у сфері професійної діяльності.

PH09. Спілкуватися іноземною мовою усно і письмово в науковій, виробничій та соціально-суспільній сферах діяльності.

PH10. Доносити професійні знання, власні обґрунтування та висновки до фахівців та широкого загалу, володіти навичками публічних виступів, дискусій, проведення навчальних занять.

PH11. Розв'язувати проблеми у нових або незнайомих ситуаціях за наявності неповної або обмеженої інформації, оцінювати ризики, здійснювати відповідні дослідження.

PH12. Визначати показники та характеристики продукції, процесів, послуг щодо їх відповідності вимогам стандартів під час розв'язання практичних та/або наукових задач.

PH13. Оцінювати відповідність правових, організаційних, технічних заходів по забезпеченню техногенної безпеки та безпеки праці вимогам законодавства під час професійної діяльності.

PH14. Здійснювати прогнозування, оцінку ризику під час професійної діяльності та можливості відповідних підрозділів щодо реагування на надзвичайні ситуації та події.

PH15. Аналізувати та оцінювати стан забезпечення цивільного захисту, техногенної та виробничої безпеки об'єктів, будівель, споруд, інженерних мереж.

PH16. Приймати ефективні рішення у складних непередбачуваних умовах, визначати цілі та завдання, аналізувати і порівнювати альтернативи, оцінювати ресурси.

PH17. Відшуковувати необхідну інформацію в спеціальній літературі, базах даних, інших джерелах інформації, аналізувати та об'єктивно оцінювати інформацію.

PH18. Здійснювати моніторинг виробничих небезпечних чинників промислових виробництв та соціального сектору.

3. Програма практики

№ з/п	Найменування заходів	Об'єм, год.
1	Оформлення прибуття і проходження магістерської практики на підприємстві. Проходження вступного інструктажу у відділі охорони праці	5
2	Проходження первинного інструктажу з охорони праці на робочому місці. Знайомство з базою виробничої практики. Отримання загальних відомостей про підприємство, схему підпорядкованості підрозділів технологічну схему виробництва, розміщення устаткування і споруд на території підприємства.	15
3	Ознайомлення з методами виконання основних видів виробничої діяльності, видами машин, механізмів, інструментів і пристроїв, які застосовуються при їх виконанні.	15
4	Ознайомлення з методами і засобами забезпечення безпечних	15

	умов праці при виконанні різних видів робіт.	
5	Ознайомлення з переліком підготовчих робіт, що виконані чи виконуються до початку основної виробничої діяльності на об'єкті практики, включаючи спорудження під'їзних шляхів, інженерних мереж, складів, побутових приміщень, доставки сировини тощо.	15
6	Ознайомлення з організацією роботи служби охорони праці, техногенної безпеки на підприємстві, призначенням служб та основними завданнями, що повинні вирішуватися і вирішуються в реальності, функціональними правами та обов'язками спеціалістів, їх відповідальністю.	20
7	Ознайомлення зі станом виробничого травматизму, професійних захворювань та аварій на підприємстві. Ознайомлення з порядком розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємстві.	20
8	Написання звіту, його оформлення, здача на перевірку керівникові практики від виробництва, захист звіту на виробництві, якщо це передбачено в договорі між КрНУ та підприємством, що є базою практики.	15
9	Здача звіту керівникові практики від університету, захист звіту, отримання заліку.	15
Разом:		135

4. Структура практики

Навчально-методичне керівництво виробничою практикою здійснює випускова кафедра - кафедра цивільної безпеки, охорони праці, геодезії та землеустрою. До керівництва практикою залучають досвідчених викладачів кафедри.

Викладач кафедри, відповідальний за проведення практики:

- забезпечує якісне виконання програми практики;
- розподіляє на основі укладених з підприємствами договорів студентів за базами практики;
- призначає старшого з групи студентів, які проходять практику на одному підприємстві;
- забезпечує підприємство – базу практики і практикантів програмами практики;
- здійснює контроль за організацією та проведенням виробничої практики студентів на підприємстві, дотриманням її термінів та змісту.
- забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед відправленням студентів на практику;
- складає разом з керівником практики від підприємства і студентом індивідуальний календарний графік проходження практики;
- забезпечує якість проходження практики і відповідність її навчальному плану та програмі;

- контролює дотримання студентами-практикантами правил внутрішнього розпорядку під час проходження практики;
- здійснює поточний контроль проходження практики відповідно з календарним графіком;
- надає консультації студентам з питань практики;
- розглядає звіти студентів з практики, надає відгук і висновок з практики та звіту;
- є членом комісії з приймання звітів з проходження практики;
- подає письмовий звіт про результати проходження студентами практики, а також пропозиції та зауваження з удосконалення практичної підготовки студентів.

Безпосереднє керівництво роботою студентів на базах практики здійснюють керівники окремих підрозділів, які ознайомлюють студентів з організацією роботи на робочих місцях, лабораторіями, організацією технологічних процесів, охороною праці, техногенною безпекою і безпекою життєдіяльності, а також здійснюють постійний контроль за роботою студентів, дають консультації з виробничих питань.

До початку роботи зі студентами-практикантами проводиться інструктаж з техніки безпеки, охорони праці, виробничої санітарії, правил пожежної безпеки. Проводять інструктаж інженерно-технічні працівники баз практики, які також ознайомлюють студентів-практикантів з правилами внутрішнього розпорядку підприємства.

Обов'язки керівника практики від підприємства:

- організувати проходження практики закріплених за ним студентів у тісному контакті з керівником від університету;
- ознайомити студентів зі структурою бази практики та досягненнями підприємства;
- ознайомити студентів з організацією праці і внутрішнім розпорядком підприємства;
- здійснювати постійний контроль за виробничою практикою, допомагати студентам виконувати завдання на закріпленому за ними робочому місці, консультувати з виробничих питань;
- організовувати консультації практикантів із провідними фахівцями бази практики;
- контролювати виконання програми виробничої практики;
- контролювати підготовку звітів студентами-практикантами та складати на кожного студента виробничу характеристику-відгук;
- після проходження практики ознайомитися та підписати звіт, дати відгук і оцінити роботу студента за період проходження виробничої практики.

Рекомендована схема звіту

Вступ.

1. Загальні відомості про об'єкт практики.

1.1. Загальні відомості про підприємство, його адміністративно-географічне положення, продукцію. Схема підпорядкованості підрозділів, технологічна схема виробництва, розміщення устаткування і споруд на території підприємства.

2. Організація охорони праці та техногенної безпеки на підприємстві.

2.1. Організація роботи служби охорони праці на підприємстві.

2.2. Організація охорони навколишнього середовища, пожежної безпеки підприємства.

2.3 Організація цивільного захисту на підприємстві.

2.4. Методи і засоби забезпечення безпечних умов праці при виконанні різних видів робіт.

2.5. Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємстві.

3. Висновки.

4. Список використаних літературних джерел.

При оформлюванні звіту здобувачі повинні дотримуватися норм академічної доброчесності згідно Кодексу якості та Кодексу академічної етики Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. За необхідності звіт з магістерського практикуму може бути перевірений на наявність ознак академічного плагіату за допомогою програмних засобів перевірки текстів Unischek із використанням власних баз даних університету та мережі Інтернет. Порядок перевірки в такому випадку повністю відповідає Положенню про перевірку авторських текстів на плагіат.

5. Розподіл балів, які отримують студенти

Критерії оцінювання практики	Кількість набраних балів	Примітки
Студент повністю виконав програму практики, звіт за структурою, обсягом і змістом відповідає вимогам програми практики. Основні положення звіту глибоко обґрунтовані, логічні. Висока старанність у виконанні, бездоганне зовнішнє оформлення. Захист звіту впевнений і аргументований.	90-100	
Студент повністю виконав програму практики, звіт за структурою, обсягом і змістом відповідає вимогам програми практики. Основні положення звіту достатньо обґрунтовані, незначне порушення послідовності. Достатня старанність у виконанні, добре зовнішнє оформлення. Захист звіту аргументований, але з	82-89	

деякими неточностями у другорядному матеріалі.		
Студент повністю виконав програму практики, звіт за структурою, обсягом і змістом відповідає вимогам програми практики, але має деякі неточності. Основні положення звіту обґрунтовані, незначне порушення послідовності. Достатня старанність у виконанні, добре зовнішнє оформлення. Захист звіту аргументований, але з деякими неточностями, які студент сам виправляє.	74-81	
Студент повністю виконав програму практики, звіт відповідає вимогам програми практики, але має неточності за структурою і змістом. Основні положення звіту недостатньо обґрунтовані з порушенням послідовності. Посередня старанність у виконанні, задовільне зовнішнє оформлення. Захист звіту з незначними помилками, які студент сам виправляє за допомогою викладача.	64-73	
Студент повністю виконав програму практики, звіт відповідає вимогам програми практики, але має неточності за структурою і змістом. Основні положення звіту недостатньо обґрунтовані з порушенням послідовності. Посередня старанність у виконанні, задовільне зовнішнє оформлення. Захист звіту із значними помилками, які студент сам виправляє за допомогою викладача.	60-63	
Студент виконав програму практики (більше 50%), звіт відповідає вимогам програми практики. але має значні неточності за структурою і змістом. Основні положення звіту недостатньо обґрунтовані з порушенням послідовності. Посередня старанність у виконанні, задовільне зовнішнє оформлення. Захист звіту з великими помилками і прогалинами, які студент не може виправити.	37-59	можливість повторного захисту
Студент частково виконав програму практики (менше 50%) і представив звіт поганого зовнішнього оформлення. Захист звіту з великими помилками і прогалинами, які студент не може виправити.	1-36	обов'язкове повторне проходження практики

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	
60-63	E	задовільно
35-59	FX	незадовільно (з можливістю повторного складання)
0-34	F	незадовільно (з обов'язковим повторним вивченням дисципліни)

7. Рекомендована література

Базова

1. Електронний репозиторій КрНУ, методичні вказівки кафедри охорони праці, цивільної та промислової безпеки, http://document.kdu.edu.ua/met_kaf.php?kaf=28

2. Положення про проведення практик студентів вищих навчальних закладів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93>. (дата звернення: 10.11.2018).

3. Безпека життєдіяльності та цивільний захист: навч. посібник / Губачов О. І., Сукач С. В., Рєзнік Д. В., Ченчева О. О., Цибульник Н. Н. Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2022. – 270 с.

Допоміжна

4. Постанова КМ України від 13 вересня 2022 р. № 1030. Деякі питання ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки.

5. Постанова КМ України від 17.04.2019 № 337 Порядок розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві.

6. Національний класифікатор України класифікатор професій ДК 003:2010 (затверджено та надано чинності наказ Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 (додатки А, Б, В))

7. ДСТУ ISO 45001:2019 «Системи управління охороною здоров'я та безпекою праці. Вимоги та настанови щодо застосування» (ISO 45001:2018).

8. ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику» (ІЕС/ISO 31010:2009).

9. ДСТУ Б В.2.5-82:2016 Електробезпека в будівлях і спорудах. Вимоги до захисних заходів від ураження електричним струмом. Наказ Мінрегіон України від 01.07. 2016 №204

10. ДСТУ Б В.1.1-36:2016 Визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою. Наказ Мінрегіон України від 15.06.2016 № 158.
11. ДСТУ EN 12464-1:2016 Світло та освітлення. Освітлення робочих місць. Ч.1 Внутрішні робочих місць.
12. НПАОП 0.00-4.15-2017 Положення про розробку інструкцій з охорони праці. Наказ Мінсоцполітики України від 30.03.2017 р. № 526
13. НПАОП 0.00-7.15-18 Вимоги щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями. Наказ Мінсоцполітики України від 14.02.2018 № 207
14. Правила улаштування електроустановок. Глава 1.7 Заземлення та захисні заходи від ураження електричним струмом. Наказ Міненерговугілля України від 21.07.2017. № 476.
15. Наказ МВС України від 30.12.2014 № 1417 Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні (із змінами).
16. Наказ МВС України від 15.01.2018 № 25 Про затвердження Правил експлуатації та типових норм належності вогнегасників. (із змінами наказ МВС України № 765 від 28.10.2020).
17. ДБН В.2.5-28:2018 Державні будівельні норми. Природне і штучне освітлення. – К. : Наказ Мінрегіон України № 264 від 03.10.2018.
18. ДБН В.2.5-67: 2013 Державні будівельні норми. Інженерне обладнання будинків і споруд. Опалення, вентиляція та кондиціонування. – К.: Мінрегіон України, 2013.
19. ДБН В.2.2-9-2018 Будинки та споруди. Громадські будинки та споруди. Основні положення – К.: Мінрегіон України, 2019.
20. ДБН В.1.1-7-2016 Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги – К.: Мінрегіон, 2017.

Інтернет-ресурси:

21. <https://dsp.gov.ua/> - Офіційний сайт Державної служби України з питань праці.
22. <http://www.mon.gov.ua> - Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.
23. <https://dsns.gov.ua/> - Офіційний сайт Державної служби з надзвичайних ситуацій України.
24. <http://portal.rada.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
25. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: Інтернет-сторінка. - Режим доступу до електронних документів: <http://www.nbuv.gov.ua/>.
26. Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка: Інтернет-сторінка. – Режим доступу до електронних документів: <http://korolenko.kharkov.com/>